

CSATÁRI BÁLINT

Az Alföld mássága és lehetséges jövője*

Bevezető

Nagy gond az ízig-vérig alföldi származású geográfus szerzőnek, kutatónak elfogulatlanul megnyilatkozni a szerkesztőség által kért problémáról, régióknak jövőjéről. Ennek azt hiszem egyik oka, hogy családom öt tagja az Alföld öt városában született: Karcagon, Túrkevény, Szegeden, Berettyóújfaluban és Kecskeméten. Kunmadarason felnövő állatorvos édesapám, s a karcagi kun nemzetségből származó édesanyám, apám hivatása révén egy közepesből igen kicsivé lett bihari faluban, Zsákán neveltek fel. Így sokszor még a kifejezetten száraz és tisztán tudományos írásaimban sem tudok elvonatkoztatni attól, ami valóban bennem él, úgy, mint Alföld: Hát még mikor olyan lehetőségem adatik, hogy efféle „korlátoktól mentesen” írhatok.

Az Alföld más, szindrómái¹ és géniusai² vannak. Meg persze születésnapja, amikor Petőfi publikálta *Az Alföld* c. költeményét.³ Egy nagy, természeti földrajzi tekintetben egységes és élő rendszert alkotó történelmi nagytáj, ahol az egyes tájaknak (Tiszántúl, Hajdúság Jászság, Kiskunság, stb.) vagy sajátos területi egységeinek, részeinek (Háromváros, Viharsarok, Bácska, Sárköz, Sárrét) és településeiknek az emberek tudatában mélyen gyökerező földrajzi tartalmuk is van⁴. Vagy talán csak volt?

Az Alföld a magyarság olyan törzs-szállásterülete, amely a honfoglalás óta minden érdemi változást, történelmi kataklizmát „másképpen”, sajátosan élt meg, mint általában az „elvárható” lett volna. A tatárdúlás után „jöttek” a jászok és a kunok, majd később híres *redemptio*-juk, az erős, összetartó önkormányzatiságuk révén megteremtett „megváltkozásuk”. Török hódoltság: háromfelé adózó khász mezővárosokkal, majd egy csodálatosan kivirágzó tanyarendszerrel. Erős reformáció. S közben a német-honba terelt „száz kövér gulyák”, majd a „futóhomok és megkötése”, a nyomában a kivirágzó szőlő-, gyümölcs- és kert-kultúrával. Folyószabályozás és új földbőség, malom- és élelmiszeripar, a Monarchia élettára. S közben új és új mezővárosi középiskolák, kollégiumok és igazi „génuszok”, nagy számban. A hazát és a haladást szolgálva.

Az Alföld mindig az átmenet és az ideiglenesség régiója. Sokszor erényt kovácsolva és eredményt felmutatva a leghetlenebb helyzetekben is. Trianon után a kolozsvári egyetem Szegedre fogadása, majd több száz, a maga korában igen korszerű tanyai iskola épül mindenütt. Paraszt-polgárosodás. A földművelés és állattartás mellett egyre fontosabb a tanulás. Paraszti életforma polgári igyekezettel. Élénk kulturális, közösségi és helyi társadalmi közélet. Sokszínűség, szorgalom és belső erő. Majd ismét mind-ezek negációja. Földosztás és újabb tanyák ezrei. Kisvártatva szocialista községezés;

* Esszé, készült a *Tiszatáj* felkérésére, az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézetében, Kecskeméten.

¹ Lásd Beluszky Pál: *Az Alföld szindróma eredete, vázlat* c. cikkét.

² Lásd Hamvas Béla: *Az öt génius* c. munkáját.

³ Szabó Zoltán: *Szerelmes földrajz*.

⁴ Bulla Béla földrajz-professzor sokat idézett mondása.

a városok és vidékeik közigazgatási „szétvágása”. Az új, már nem „csonka” megyék megalakítása. Erőszakos kulákozás és kollektivizálás, majd szakszövetkezetek és háztájik. Szocialista decentralizációs „telephelyi” iparosítás. S újra valaminő „paraszt-polgárosodás” a második gazdaságban. Az elképesztő leleménnyel fabrikált csettegők. Az „ember” ingázik a városi iparba, az „asszony” otthon a tsz-ben dolgozik, a „gyerekek” már más szakma felé tanulnak, de otthon, együtt a háztáji gazdaság révén egészen szépen épülnek az új házak. Kerítésen belüli „urbanizáció” – mondják.

Szédítő még végiggondolni is, hogy az ötödik generációnak kell már valami egészen mást és másképpen tennie, mint eleiknek itt az Alföldön ahhoz, hogy boldoguljon. „A múlt hantja... a jövő torlasza?”⁵

Hiszen ismét „más” világ jön a XX. század végén, a XXI. század küszöbén. Rendszerváltozás. A „mesterséges” szocialista ipar szinte teljes csődje, a keleti piacok összeomlása, kárpótlás (természetes, hogy az Alföldön messze a legnagyobb az ősi juszt visszaigénylők száma és a földek aránya), a nagyüzemek szétesése, munkanélküliség, fokozódó ár- és belvízveszély. S vajon van-e hozzájuk újabb másság, amivel az Alföld szolgálhat?

Az alföldi őseimtől örökölt szívós optimizmusom alapján és három gyermekemre gondolva a válaszom egyértelműen igen. A sokféle járt területi kutató, a tanár és értelmiségi énem kissé kétkedőbb. Ennek okát, nemcsak a fenti történelmi változások által okozott „felfordulásokban és következményeikben” kereshetjük, hanem abban, hogy ezek nincsenek is kellően és igazán tisztázva. Már legalábbis az alföldi társadalom vagy az érte felelősök tudatában.

Az alföldi múlt tanulságairól, másképpen

Ezeknek az általánosítható tanulságoknak a vázlatos és „másképpen” való áttekintésére azért érzem, hogy szükség van, mert a ma gyakran divatos múltba-fordulást teljesen alkalmatlannak találom arra, hogy a régió jövőjéhez valaminőképpen felhasználható legyen. Annál inkább hiszem viszont, hogy a sok visszatekintő és persze szűkségképpen idealizált Alföldképből- és történetből nagyrészt hiányzik azoknak az elveknek, tényeknek, folyamatoknak és összefüggéseknek a feltárása, amelyek – egy szerencsésebb fekvésű ország szerencsésebb régiójában – a modern területi fejlődést éppúgy megalapozták, mint azok a források vagy az ún. EU pályázati pénzek, amelyekről a mi napi híradásaink is szólnak. S amelyektől a régen várt, ismételt „emelkedést” reméljük.

Az első ilyen „alföldies” történelmi tanulság a táj és „természetének” tisztelete, a vele való együttélés harmóniája. Ezen a gyönyörű és igen érzékeny, sok veszélynek kitett Alföldön a természeti erők felett aratott szocialista tervgazdálkodási győzelem pírussal volt. A táj homogenizációja, a természetes tagoltságának megszüntetésére irányuló durva beavatkozások súlyos következményekkel jártak. Az elmúlt évtizedekben – talán a nemzeti parkokban végzett igen szakszerű és tudatos munka nyomán fellelhető „szépséges részek” kivételével – egyszerűen elfelejtettük őseinknek azt a természettel való együttélés-szabályrendszerét, amely fásorokat telepített a tanyák köré és elé, amely rétnak, kaszálónak és legelőnek használta, azt, amit bejárt a víz, amely – még a nagy átalakítások után is (futóhomok megkötése, folyószabályozás) – egy élhető, sokszínű

⁵ Buda Ferenc: *Homok haza* c. verséből vett fogalmak.

Alföldet hagyott hátra. Egészen a XX. század közepéig. Szinte döbbenetes a tény, de egy valamirevaló alföldi gazda pontosan azok szerint a szabályok és korlátok szerint élt, amelyeket ma a legmodernebb „fenntartható fejlődési modellként” írnak le a globalizáció veszélyeinek e terepnumát taglaló szacikkek. Hát hogyan fordulhat elő még 1999-ben is, hogy olyan „alvégi” helyekre építenek „belvizes segélyekből” vadonatúj házakat, amelyeket százszámra önt el a következő 2000-ik év telének ismételt belvize? Hogyan lehet, hogy az új – a kárpótlással földhöz jutott – gazdák egyszerűen betemetik az útjukba eső csatornákat? De lehet itt tíz és tízezer csőkútból engedély nélkül vizet nyerni, a megépült csatornahálózatra (persze inkább a szegénység okán) nem rákötni. S jön itt már a legjobb minőségű békési földeken a soha nem volt pocok- és patkányinvázió. S hiába hoznak mindehhez akármilyen korszerű, új törvényt vagy akármilyen tilalmi és büntetési rendszert. Ha nem támad fel a táj népének okszerű cselekvését is magával hozó természet- és tájszeretet, (amelyet elődei néha akár Dankó Pista kellemes műdalainak éneklésével is gyakoroltak), akkor nagyon gyorsan tovább romlanak esélyeink. (S mily érdekes, hogy a Kiskunság legkiesebb tanyás részein több száz nyugati állampolgár vett már üdülőtanyát. Ők már tudják, hogy ez milyen hallatlan táji értékekkel bír. Mi még nem.)

A második „másság-törvény” összességében a szabad(ság), a helyi közösségek önkormányzásának tanulságaiként aposztrofálható. A feudális korlátoktól részben mentes alföldi mezővárosias fejlődés bejárt útjai a szigorúan és korukat meghaladóan demokratikus, s bölcsen, a helyi társadalom önszabályozására, illetve annak generációkon átörökített rendszerére alapultak. De része volt ennek magas színvonalú iskola-rendszerük szinte erőn felüli fenntartása, európai műveltségű tanári karaik gondos kiválasztásával, a kollégiumok tehetség gondozásával együtt. Vagy a vallási tolerancia (gondoljanak csak Kecskemét főterének öt különböző felekezethez tartozó templomaira). S ez utóbbi szinte megkövetelte magát a nyitottságot, a türelmet, az új iránti fogékonyságot, az adaptivitás képességét is. A sokszínű alföldi helyi önkormányzásnak és persze például a határhasználat rendjének híres státútumai voltak. S mindezeknek az általános elve: „a közjó mindenek előtt”. S képesek voltak ez alapján sokszoros helyi adót is kivetni. Az alföldi társadalom és a gazdaság ugyan mutatott egyfajta „kettőséget”, némileg az előbbi javára⁶, de hát akkor nem pontosan arról van-e szó, ami ma hiányzik: a tudásra és a szakszerűségre építő, a közjó feltétlen szolgálatát biztosító, széles társadalmi bázisú, az adaptivitást és a progresszivitást elősegítő igazi alföldi önkormányzatiságról. Csak legalább olyan „modernül” kéne most is megszervezni és működtetni, mint amilyen „modern” volt korához képest száz éve. S ez nem jelentene mást, mint a legkorszerűbb regionális fejlesztési szóhasználattal: a humán erőforrásokra alapozott modern város- és térfejlődést.

A harmadik, az „alföldi másságokból” talán levezethető „törvény”: az itt élők önbecsülésének, vállalkozó szellemének, erős identitásának a törvénye. Persze tudjuk, hogy közel egymillió alföldi vándorolt el, s azt is, hogy ők talán éppen a második ok miatt másutt érvényesültek. De azt is tudjuk, hogy e régió alig fél évszázad alatt képes volt szinte teljesen asszimilálni a kunokat és a jászokat. A török utáni betelepítések nemzetiségei is nagyon hamar „ragaszkodó” és büszke alföldiekké váltak (ehhez bőven elég a hajósi pincesoron egy kitelepített majd „visszaszökött” bácsival elbeszélgetni egy pohár bor mellett). A múlt század földbősége révén „idevándoroltak” is a perspektívát

⁶ Baranyi Béla közlése Beluszky Páltól.

látták; s a lehetőségeiket – alföldivé válva – igen hamar kiaknázták. A modern regionalitás három közismert kulcsszava: a homogenitás, a funkcionalitás és az identitás. Ez utóbbi nagyon fontos kellene hogy legyen. Azért, mert igazán csak ennek alapján vehet részt az Alföld régió egésze az egyre élesebb globalizálódó versenyben. S sejtéseim szerint ez az „Alföld-törvény” azt is jelentené, hogy a régió fentebb már taglalt sokszínű táji-területi egységei, települései és társadalmi mind kialakíthatnák sajátos programjaikat, s azok „ízei” alapján nem egymással versyeneznének elsősorban, hanem – mint hajdan – megtalálva helyüket az egész régióban együtt hoznák mozgásba azt. A modern regionális fejlesztés látszatra persze uniformizálnak tűnhet. Az elvek szintjén az is, de a gyakorlata már éppen ezen törvényszerűség alapján nagyon sokszínű. S mondhatjuk, hogy végeredményben szinte éppen ez alapján rendeződött át az elmúlt két évtizedben Európa regionális fejlettségi térképe. Mert a pusztá gazdasági kooperáció vagy a versenyképesség mellett a helyi, a regionális társadalom szervezettsége, önbecsülése, vállalkozó szelleme, identitása volt képes úgy fogadni az érkező forrásokat, hogy azok lokális energiákat szabadítsanak fel, s egy kooperációképes újat hozzanak létre. Ha ez a kétségtelen regionális verseny nálunk nélkülözné ezt a képességet, akkor bizonyára sikertelen lesz. S azért lehet ezt ily bátran kimondani az Alföldre, mert e „törvény” szellemében már többször volt „itt” sikeres megújulás. Amely hajdan is jobban hasonlított a hasonlóan erős identitású Tirol vagy Voralberg regionális fejlődéséhez a Monarchián belül, mint a történelmi Magyarország más régióihoz. S lám, lám milyen erős volt e példaként hozott külhoni régiók megújulása a közelmúlt európai regionális versenyében.

Tudom, hogy akár önkényesnek, akár elnagyoltnak is tekinthetők ezek az alföldi „tanulmány-törvények”. Az azonban meggyőződésem, hogy fontosak, s nélkülük – mint Buda Ferenc írta – a múlt a jövő torlasza lehet. Mert valahogy mégis biztosítanunk kellene a többször megszakadt és sokszor sikertelen kényszerpályára került alföldi fejlődés folyamatosságát is. S ez csak olyan módon lehet eredményes, ha a történelmi mérlegelés után annak tanulságait tudatosan vállaljuk és egyúttal a jövőbe is tekintünk.

Az új európai területfejlesztési perspektívák és az Alföld

Az európai közösségi politikákban fokozódó szerep jut az ún. egységes fejlesztéspolitikának. A fő cél a területek kiegyensúlyozott és harmonikus fejlődése, amely nem pusztán az általános területfejlesztést jelenti, hanem mindig az adott területek sajátoságaiból kiindulva, az egyes s a legfontosabb fejlesztési összetevőkre koncentrálnak. Az ún. ágazatpolitikai célokat (pl. mezőgazdasági-, közlekedés-, vagy környezetpolitikai) is szigorúan a területi hatásaikra tekintettel valósítják meg: A területi kohézió a települések, a mikrotérségek, a megyék, a régiók belső, eredményes partneri viszonyait megteremtő együttműködése.

Az Alföld egésze – mérete, mássága, érintettsége (pl. agrárpolitika, az Európát át-szelő hálózatok fejlesztése, környezeti értékei és veszélyeztetettsége) okán – mint régió, komoly potenciális regionális integrációs lehetőségekkel bír. Mint korábbi Alföld Kutatási Programunk is igazolta, régióink legfontosabb fejlesztési összetevői – pl. a szomszédos országokkal összekapcsolódó vízrendszerének környezeti igényei, a jelentős közlekedési-tranzit szerepe – egybeesnek ezekkel az ún. legfontosabb összeurópai célkitűzésekkel. Sajnos a települési-társadalmi kohézió még gyenge, de mind a belső térségi együttműködésekkel, mind a határmenti, sőt euroregionális kapcsolatok

tekintetében is kedvező jelek tapasztalhatók (Kárpátok Eurorégió, Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió). Fontos tény, hogy külső, nemzetközi integrációra és kohézióra csak sikeres belső kohéziós együttműködések nyomán van valódi lehetőség.

Az ország és az Alföld reménybeli csatlakozásának kétségtelenül az egyik legneuralgikusabb pontja az agrárium. Az elmúlt évek EU agrárpolitikája elsősorban a nagy termelékenyséű mezőgazdaságnak adott prioritást. Ugyanakkor a túltermelés csökkentése érdekében 1993–94-ben mintegy 6 millió hektár területet vontak ki a termelésből. Érdekes folyamat volt az állatállomány csökkentése, amely egyes területeken a földművelés helyreállításához vezetett. Összességében a kevésbé intenzíven termelő régiók viszonylag kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek.⁷

Az Alföld agráriumának vélhetően mindkét irányban – tehát az intenzív, a komparatív és egyedi, minőségi előnyeinket érvényesíteni képes, illetve az extenzív, tájkímélő irányzatokat tekintve is – meg kell találnia a lehetőségeket. Érdekes tény, hogy az Alföld történeti fejlődésének felívelő szakaszaiban a mezőgazdaságnak mindig jelentős szerepe volt. Igaz ez a Monarchia védett piacaira, de a volt KGST-n belül is. Ha a valóban versenyképes, egyedi minőséget előállítani képes alföldi élelmiszergazdaság mellett a régió megoldást tud találni új gazdasági ágazatok befogadására, telepítésére, s a modern, fenntartható vidékfejlesztés keretei között az ön- és tájfenntartó mezőgazdaság, erdőgazdaság támogatására, akkor nemcsak e feltételrendszernek felelnék meg, hanem az EU környezetpolitikájának is. Hiszen e tekintetben a termelő tevékenységeket szigorú ökológiai szabályok alapján kell az adott környezeti adottságokhoz illeszteni.

A környezetpolitika terén az EU érvényes prioritásai (vízvédelem, a nitrátosodás elleni fellépés, az ökológiai hálózatok koncepciója, a fejlesztések környezeti hatásvizsgálatainak előírásai, LIFE, NATURA 2000) eminens érdekében állnak az Alföldnek is. Sőt ezekhez nagy értékű Nemzeti Parkjaink, tájvédelmi körzeteink, folyómenti területeink vagy az országhatárokon is átnyúló vízrendszereink alapján kiválóan csatlakozni is tudunk. Az Alföld regionális fejlődése jövőjének egyik kulcsterülete a szigorú környezet- és tájvédelem alkalmazása. E területek szakmai és tervezési háttere is olyan minőségű, hogy nemzetközi együttműködésre, érdemi bekapcsolódásra már jóval a csatlakozás jogi aktusa előtt képes lehet. Hogy ez igazán sikeres lehessen, természetesen arra is szükség van, hogy a régió gazdasága, településeinek társadalma is elismerje, hogy az Alföld ebbéli értékei és azoknak a jövő és Európa számára való megőrzése, bemutatása elemi fontosságú érdek. A termelés és a védelem – „látszólag” ellenérdekeltek. Az Alföld ökológiai harmóniájának visszaállítása, táji rekonstrukciója azonban olyan eurokonform hosszú távú érdek, amelyre mindenképpen tekintettel kell lenni.

Az Európát átszelő hálózatok tekintetében a közösségi politika kettős célkitűzést követ. Valamennyi térség jobb megközelíthetőségének elvét, és a társadalmi-környezeti feltételekre is tekintettel a kombinált közlekedési módok támogatását. Ezek az Alföldünkön is igen fontos elemek, de nagy lehetősége a régióknak nemcsak ezeken az elveken alapuló megoldásokban van, hanem a nagy európai transzverzális összeköttetések területünkön való megvalósításában. A kiterjeszkedő európai közösségi határok révén Magyarország és az Alföld is nagy távlatban – Románia, Ukrajna integrációja nyomán – Európának a valóságos geográfiai centrumába kerül. Már ma is nagy verseny van arról, hogy a nagy Nyugat–Kelet folyosók hol haladjanak át. Vagy éppen milyen összeköttetési lehetőségek teremthetők Észak- és Dél-Európa vagy éppen

⁷ Idézet az *Európai Területfejlesztési Perspektíva* c. dokumentumból.

a Mediterráneum és Ukrajna, illetve Oroszország között. A már tagország Görögország és a NATO-tag Törökország már ma is hatalmas átmenő forgalmat bonyolít le az Alföldön keresztül. Hasonlóan érinti a régiót a Duna vonalának komplex fejlesztése, vagy azok az egyre inkább megfogalmazódó román igények, amelyek értelemszerűen az „Alföldön keresztül” kívánják megoldani az európai csatlakozás közúti, vasúti feltételeit. Hatalmas fejlesztési lehetőségek rejlenek az Alföld városai, határmenti területei számára e lehetőségek potenciális kihasználásban. A kombinált szállítási formák megteremtésében (Debreceni repülőtér, Tisza-hajózás, Duna-Tisza csatorna, logisztikai központok, átrakó, csomagoló deponáló telepek, vámszabadterületek, határokon átnyúló különleges gazdasági vagy vállalkozási övezetek stb.).

Ezen nagy általános, összeurópai fejlesztési elvekhez és programokhoz való kapcsolódásunk alföldi aspektusai tehát eléggé kézenfekvőnek látszanak. De a jövő lehetőségei nemcsak ezekből vezethetők le, hanem a nagy regionális politikai célok szerinti egyes nagy alprogramok választási lehetőségeiből is. A mai Európai Unió belső, regionális politikája is változások előtt áll. Nekünk tehát – képletesen mondva – egy mozgó vonathoz kell csatlakoznunk. Úgy tűnik, hogy a közeljövőben jelentős kutatás-fejlesztési programok indulnak el részben a területi politikákat meghatározó, új „területi mutatók” kiválasztására, illetve a területi tipológiák kutatására

Az Alföldre is alkalmaznunk kell majd azt 7 kritériumból álló rendszert, amely a földrajzi elhelyezkedés, a gazdasági erő, a társadalmi és térbeli integráció, a terület terhelése, a természeti és kulturális vagyon alapján komplexen határozza majd meg azt, hogy milyen típusú fejlesztések preferálására, támogatására alkalmas az adott régió, s hogy mindezek alapján hogyan, s mennyire alkalmas a területi integrációra. Mint a fentebb kifejtettek már jelzik, az Alföld igenis alkalmas lehet ilyenekre. Sőt. Az utóbbiak igazolására azt hiszem elég áttekinteni a tervezett EU területi politika új irányait.

A konkrét regionális fejlesztés egyik új iránya egy kiegyensúlyozottabb, policentrikus városrendszer és egy új urbanus-rurális viszony kialakítására törekszik.

Az Alföld várososhálózata, mint köztudott, igen sajátos struktúrájú, s régtől fogva valószínűleg policentrikus rendszert alkot. Mint a közelmúltban elvégzett osztályozásunk, faktoranalízisünk is mutatja, e különleges városrendszer csomópontjaiban kedvező elmozdulások figyelhetők meg. A pozitív „főfaktorértékű” városokban (az Alföld 40 városában) a vállalkozások élénkülése, az új lakások építésének üteme, a beruházások aránya, a kereskedelmi funkciók kiteljesedése egyszerre érhető tetten, együtt okozzák a kedvező irányú változásokat.

E város csoportok kialakulása európai jelenség, s alapvetően azt is jelenti, hogy a városok egyre „sokfélébbek”, s fejlődésük az ún. komplementaritás irányába mozdul el. A fejlesztés és intézménytelepítés – jó közlekedési és kommunikációs összeköttetések esetén ugyanis – hatékonyabb és hatásosabb is, ha nemcsak a már egyébként is túlterhelt nagyvárosokba, hanem azok kiegészítő komplementer központjaiba is szervezeten folyik. Szeged és Vásárhely, Debrecen és Szoboszló vagy Böszörmény, Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd, Szolnok és a jász vagy nagykun városok tökéletesen illeszthetők ehhez az elvhez. A ma igen divatos vidékfejlesztés is csak úgy lehet eredményes, ha a vidékek városi központjainak minősége, kisugárzó hatása erősödik. A tipikus „vidék” központjainak tekinthető kisvárosok fejlesztése nevesítve is szerepel az európai unió új területfejlesztési perspektívái között. A kisebb városok fejlesztését különösen a ritkábban lakott és gyenge gazdasággal rendelkező térségekben igyekeznek szorgalmazni,

amelyek éppen a szűkös erőforrások, a szolgáltatások koncentráltabb felhasználását illetve elérhetőségét teszik lehetővé.

A kisvárosok és vidékük kapcsolatrendszerében két fő területi típus alakul ki. Azoké, ahol a vidék a város „nyomása alá kerül”, s azoké, ahol a mezőgazdaság egyoldalúsága és hanyatlása jellemző. Érdekes módon az Alföldön is előfordul mind a két fő típus. Az előbbinél a város és vidéke konfliktusainak feloldása, a falvak és a városok közös, és a környezeti terhelésre is tekintettel levő fejlesztése lesz a jövő fő iránya, míg a másik esetben az úgynevezett fenntartható és komplex vidékfejlesztés. Ez utóbbi területeket a diverzifikált fejlesztés irányába igyekeznek terelni, a helyi adottságok és sajátosságok maximális kihasználásával. Természetesen tetemes állami, illetve közös pénzforrásból is támogatva, esetleg új gazdasági ágazatok befogadását elősegítve. A fejlesztési programok sora a mobil munkahelyek létesítésétől a megújuló helyi energiaforrások alkalmazásáig vezet. Az Alföld táji-természeti tagoltsága, Bácskától a Tiszahátig alkalmas lehet ilyen típusú programok fogadására és végrehajtására. Ehhez persze az is szükséges, hogy a területfejlesztésnek minden szinten, így a kistérségek szintjén is kialakuljon az a rugalmas, professzionális tervező-fejlesztő-menedzser intézményrendszer, amely képes e programok adaptációjára, megszervezésére, végrehajtására.

Az innováció és a tudás térbeli „szétterítése” a következő alapelv.

Természetesen e gondolat kísérlet terjedelme nem teszi lehetővé azt, hogy a jövő európai területfejlesztési perspektíváinak minden – az alapdokumentumban pontokba is foglalt – irányát áttekintsük. A fentebb sorolt főirányokhoz képest további elágazások, alpontok vannak, amelyek pl. az „azonos esélyek az infrastruktúra és a tudás elérhetőségében”, vagy a természeti és kulturális örökség megőrzésében címeteket viselnek. A társadalmi megújulóképességről, az innovativitásról, a tudásról szóló alpontok általában véve nemcsak a regionális politika eszmeiségét, szellemiségét kívánják szolgálni, hanem azt is rögzítik, hogy az elmaradottabb térségekben fejleszteni kell a felsőoktatást és a kutatást. A humán erőforrások fejlesztése ugyanis a legprogresszívebb megoldás az elmaradottság mérséklésére és felszámolására. Az Alföld – részben társadalmi tradíciói illetve városhálózatának még ma is viszonylag fejlett intézményhálózata okán – szintén alkalmas lehet ennek a megoldásnak a követésére. Ha összehasonlítjuk az országot, illetve az Alföld statisztikai-területfejlesztési kistérségeinek általános és kulturális fejlettségét egy sokmutató rendszer segítségével, akkor világosan látható, érzékelhető, hogy a régióknak sajátos városhálózata révén a kulturális, oktatási, közintézményi ellátottság kedvezőbb képet rajzol, mint a gazdaság és az infrastruktúra által meghatározott általános fejlettségi szint. Hatalmas kihívás tehát az Alföld városai, társadalma számára, hogy képes lesz-e ezt az európai perspektívákhoz szinte teljes mértékben illeszkedő esélyét kihasználni. Ma még nem dőlt el igazán az a kérdés, hogy a humán erőforrások tudatos fejlesztésével a régió gazdasági színvonala is emelkedni, integrálódni, felzárkózni fog-e, vagy a most gyengébb gazdaság színvonalára zuhan vissza a kultúra és oktatás színvonala is. Ha tovább veszít arányaiból és jelentőségéből az Alföld felsőoktatási és kutatási kapacitása, ha bezárnak a vidéki, kisvárosi kisgimnáziumok, ha nem indul meg a modern tudást, idegen nyelvismeretet is adó, konvertálható szakképzés, akkor az utóbbi variáns bekövetkezése valószínűsíthető. Ha a mostani – s sajnos nemcsak látszólagos – válságjelenségek ellenére az informatika, az innováció, a tudásalapú ipar, és a K+F együttesen is hatékonyságra törekvő, valóban új ágazatként jelenik meg az Alföld tudatos fejlesztésében, akkor területünk sikeres regionális integrációja valószínűsíthető.

Alföld-fejlesztési forgatókönyv-variánsok

A főbb múltbéli tanulságokat ill. az új európai regionális elveket, fejlődési irányokat szinte tézisszerűen megfogalmazó áttekintés után felmerül a kérdés, hogy hogyan fogalmazhatók meg azok a speciális alföldi regionális problémák, amelyek alapján a régió jövőbeli fejlődésének bizonyos alternatíváit, lehetőségeit, irányait felvázolhatjuk.

Az első ilyen fejlesztési tézis lehet, hogy az alföldi múltat nem kell „takargatni” avagy „megtagadni”. Sokkal inkább arra volna szükség, hogy az alföldi települések lakói, elitje, vezető rétege, a helyi társadalma ismét ismerje fel múltja értékeit, s úgy „békéljen meg” az „alföldisége” sajátosságaival, hogy az jövőjére is pozitív hatással legyen.⁸

A második ilyen sajátos probléma a régió egésze fenntartható környezetfejlesztésének tézise. A fenntartható regionális fejlődés végső célja az életminőség, az életfeltételek javítása. Az ilyen típusú fejlődési pályára állás szükségességét és fontosságát a szegény és erős jóléti, fogyasztási vágyakkal teli magyar és alföldi társadalom még nem érzékeli, érzékelheti. S így szinte „víziószerűen” igazak a régióra Enyedi György azon megállapításai, hogy „arra ugyan nem igen számíthatunk, hogy a józan belátás vagy a távlatos gondolkodás változtatja meg a fogyasztói társadalom iránti vágyakozásunkat, ám ezt egy tragikus méretű környezetpusztulás kikényszerítheti”.⁹ Az utóbbi tíz év alföldi környezeti jelenségei, az ár- és belvizek, a területhasználat és a földbirtokviszonyok kuszasága, a termelés „tájidegensége”, a települések környezeti infrastruktúrájának elmaradottsága bizonyíthatóan egy ilyen „katasztrófa” előtti állapotban van. Sajnos lehet, hogy a Tisza téli ciánszennyezése csak a kezdet.

A régió egésze gazdasági lehetőségeinek valós távlati kimunkálatlanok. Ez a harmadik tézis azért fontos, mert mind a rendkívül érzékeny környezet és fenntarthatósága, mind a társadalom szempontjából csak új paradigmákat alkalmazva és új harmóniákat keresve, teremtve érhet el sikereket. S bár kétségtelen tény, hogy a gazdaság fejlődéséhez az infrastrukturális, a szolgáltatási és tágabb értelemben az elérhetőségi feltételek gyors megteremtése szükséges, de nem elégséges feltétel. A társadalom és a gazdaság mindig is jellemző alföldi „kettősségének” egy kedvezőbb szinten megvalósuló harmóniáját csak az biztosíthatja, ha maga az alföldi társadalom biztos abban: talál új megoldásokat, adaptálható fejlődési modelleket, sőt sajátos módszereket is alkalmaz majd jóléte megalapozásához.

Ebből is levezethető a következő tétel: az Alföld régió felsőoktatása, kutatása, általában humán erőforrásainak céltudatos és célirányos fejlesztése nélkül nem jöhet létre ez az új minőségű harmónia.

Az előbbieket megteremtéséhez ill. megvalósításához egyelőre nem alakult ki a régió sajátosságainak megfelelően „alföldi” területfejlesztési szervezeti rendszer. Az alföldi tér homogenitása sok tekintetben igen nagy, ugyanakkor belső kohéziója viszonylag gyenge, a gazdasági, társadalmi kapcsolatrendszereivel nem adekvát térbeli fejlesztési intézményei egyelőre nem képesek megfelelő, alulról építkező és sikeres területi és települési integrációra. (Az Észak-Alföld megyéi négy évig – pusztán az elmaradottság indokával remélt források reményében egy lényegében működésképtelen, hat megyés Észak-kelet-Magyarország régióhoz tartoztak. A Dél-Alföld Területfejlesztési Régió-

⁸ Beluszky Pál: *Vegyük például... (avagy a félreértett múlt – máig érő múlt)* In. Baukó T. (szerk): *Az Alföld a XXI. század küszöbén*, pp. 242.- 256.

⁹ Enyedi György 1996.: *Regionális folyamatok Magyarországon*, Bp. 102. p.

ban talán kedvezőbb a helyzet. De ez mit sem von le abból a tényből, hogy európai regionális kontextusban éppen az egész Alföld jelenthetne egy sajátos fejlesztési régiót.)

S végül – ez utóbbi gondolatra is tekintettel – két nagyon fontos közép-európai jelentőségű fejlesztési tétel.

Az Alföld jelentősége a nemzetközi regionális és területi munkamegosztásban felértékelődik, megnövekszik. A ma erőteljesen periférikus, fejletlen határterületei az EU csatlakozás után sajátos közvetítő, transzfer zónákká válhatnak. A régió egész Kelet-délkelet-Európa tranzitterületévé, fejlődési „fordítókörongjává” válhat. E távlatos regionális lehetőségek kiaknázására azonban csak akkor nyílik mód, ha a „belső” települési, térségi és regionális fejlődés bekövetkezik. Az új, euroregionális léptékű funkciók megteremtésére és várható előnyeinek kihasználására a mai Alföld még nem képes.

A régió fenti és speciálisan az Alföldre érvényes fejlesztési téziseiből le lehet vezetni bizonyos – mai tudásunk szerint persze ellentmondásokkal teli – fejlesztési forgatókönyveket is.

Amennyiben a kétségtelenül tetten érhető legnagyobb veszélyek okán a fenntartható fejlődést prioritizáljuk, akkor e megoldások csak úgy lehetnek sikeresek, ha kezdetben jelentős külső támogatást kapnak, illetve ha a régió gazdasága és társadalma ezt – akár jóléte növekedésének mérséklése árán is – szigorú önszabályzással együtt, tudomásul veszi, s a gazdasága új paradigmákra építő fejlesztésének hozadékából valóban fokozatosan javítja az életminőséget és biztosítja a fenntartható fejlődést. Az Alföld jelentős térségeiben a modern vidékfejlesztés európai normái alapján ez járható útnak tűnhet.

Ha a gazdaság gyors fejlesztését prioritizáljuk, akkor ezt ugyan megalapozhatja a humán tényezők és a településállomány viszonylag kedvező állapota, de igen nagy gátja a transzverzális infrastruktúrák kiépíthetlensége, gyenge kapacitása. S bár egy erőteljes és gyors gazdasági fejlődés, felzárkózás nehezen prioritizálható, veszélyei között jelen lehetnek bizonyos „gyarmatosítási tünetek”, a környezet további romlása, a területi különbségek növekedése egyaránt.

Ugyanakkor a régió társadalma javuló adaptivitásával, innovativitásával és területi kohéziójával számolva például egészen új gazdasági, szolgáltatási ágazatok, információs és kommunikációs hálózatok fejlesztésével – az eurorégiós lehetőségekre is tekintettel – kedvező változások és egyben gyors felzárkózás is elképzelhető.

A hiányzó nagy infrastrukturális-közlekedési vonalak gyors megvalósításának szükségessége aligha vitatható prioritás, ugyanakkor megvalósításukhoz a belső, regionális források szinte teljesen hiányoznak. Hiányuk esetén azonban nemcsak a gazdasági fejlődés lehetetlenülhet el, hanem az előbb említett távlatos nemzetközi lehetőségek is bezárulnak, sőt a környezeti veszélyek is növekedhetnek. Sajnos az is igaz viszont, hogy például bizonyos civilizatorikus, települési és térségi infrastruktúrák kiépítése nem jár együtt automatikusan a gazdaság fellendülésével, mert a lakosság jövedelmi szintje alacsony, fogyasztási színvonala mérsékelt.

Végül, ha a humán tényezők a társadalom és hozzá szorosan kapcsolódva a régió települési, térségi kooperációján alapuló, jól működő fejlesztési intézményrendszerét tekinténénk a fő fejlesztési elsődlegességnek, akkor vélhetően arra tényezőre alapoznánk, amely képes lenne minden fentebbi prioritásra tekintettel olyan, s ismét csak hangsúlyozandó, sajátos alföldi fejlődést produkálni, amely tudatosan minimalizálná a veszélyeket, maximalizálná a lehetőségek kiaknázását, s valódi távlatokat is nyithatna. Ez a lehetőség egy a mainál sokkal összefogottabb, finom módszerekkel operáló, a par-

ciális érdekeken felülemelkedni képes, bár változatlanul a régió sokszínűségére alapozó, rendkívül tudatos terület- és társadalompolitikát igényelne az Alföldön.

Befejezés

Talán – ha mindezekről, amelyekről e tanulmány szól, egy újfajta alföldi párbeszéd kezdődne, s a vita gondolatai a megfelelő „helyükre” kerülnének, akkor az Alföld régió másságán alapuló regionális fejlesztés sikeres, gyors, sőt európai léptékű lehetne. Ellenkező esetben marad az „örökös elmaradottság” hangsúlyozásával együtt járó kiszolgáltatottság, az esélyek nélküli félperiféria, a jelentős területi differenciálódás. Vagy a forrásokért folytatott, területi és társadalmi szolidaritás hiányában folyó küzdelem. Nem igazán a kutatón múlik, hogy mely irány „választatik” és milyen valóban modern, a helyi, párt- vagy politikai érdekeken felül emelkedni tudó regionális együttműködés és fejlődés fog kialakulni (újra) az Alföldön.

KAJÁRI GYULA: SZÉCHENYI ISTVÁN